

İslâmcı Dergilerde Muâviye Tartışmaları: *Hakikat Yolu* Örneği
Mu'âviye Debates in Islamist Journals: The Example of *Hakikat Yolu*

Mehmet Fatih YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Siyer-i
Nebi ve İslam Tarihi ABD,
Dr., Bilecik Şeyh Edebali University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of
Siyar-i Nabi and the History of Islam
fatih.yalcin@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3685-2988

Ensar Enes ERBAY

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi
ABD,
PhD Student, Istanbul University,
Institute of Social Sciences
Department of Islamic History
ensarerbay@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4518-2392

DOI: 10.56720/mevzu.1298510

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Mayıs / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Ağustos / August 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Yalçın, M. Fatih., Erbay, Ensar Enes. "İslâmcı Dergilerde Muâviye Tartışmaları: *Hakikat Yolu* Örneği". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Eylül 2023): 171-205. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1298510>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Emevî Devleti'nin kurucusu Muâviye, İslâm tarihinde en çok tartışılan isimlerden biridir. Tarihî süreçte Muâviye'yi savunanlar olduğu gibi eleştirenler de olmuştur. Farklı gerekçelere dayanan bu müdafaa ve tenkitlerde zaman zaman aşırı görüşlerin ortaya konulduğu da görülmektedir. Bunun neticesinde Muâviye tartışmalarına dair geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Günümüzde de sürdürülen bu tartışmalardan, Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan İslâmcı dergiler de bigâne kalmamışlardır. Ancak bu dergilerde yürütülen Muâviye özelindeki tartışmalar, yeterince ilgi görmemiştir. Söz konusu dergiler arasında yer alan *Hakikat Yolu* dergisinde Yeşilzâde Mehmed Sâlih ve Şemseddin Yeşil'in Muâviye ve Muâviye'yi savunanlara yönelik tenkit tonu ağır yazıları dikkat çekmektedir. Onların yazıları etrafında karşılıklı soru ve cevaplarla oluşturulan canlı bir tartışmanın varlığı görülmektedir. Bu çalışmada *Hakikat Yolu* dergisi merkezli Muâviye algısına odaklanılmaktadır. Söz konusu algı, yukarıda zikri geçen iki yazarın Muâviye ile ilgili kaleme aldıkları yedi yazısı üzerinden tespit edilmektedir. Çalışmanın temel amacı, İslâmcı dergilerde Muâviye tartışmalarının gerilim düzeyini tırmandıran *Hakikat Yolu* dergisindeki Muâviye ile ilgili yedi yazı özelinde tartışmalardaki eleştiri ve iddiaların tarihî yönü değerlendirmektir. Ulaşılan bulgular çerçevesinde tarafların Muâviye savunusu ve eleştirisinde kullandıkları argümanların tartışmaya açık olduğu söylenmelidir. Yine tarihî sıhhat değeri açısından zaman zaman uydurma rivayetlerin kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: İslâm tarihi, İslâmcı dergiler, *Hakikat Yolu* Dergisi, Yeşilzâde Mehmed Sâlih, Şemseddin Yeşil, Muâviye b. Ebû Süfyân.

Abstract

Mu'âwiya b. Abū Sufyān, the founder of the Umayyad State, is one of the most discussed names in the history of Islam. In the historical process, there have been those who criticize Mu'âwiya as well as those who defended him. In these defenses and criticisms based on different justifications, it is seen that extreme views are sometimes put forward. As a result, a large literature has emerged on the Mu'âwiya debates. The Islamist journals published in the first years of the Republic did not remain ignorant of these discussions, which are still continuing today. However, the discussions in these journals about

Mu'āwiya did not attract enough attention. One of the aforementioned journals, the journal *Hakikat Yolu* draws attention to the heavy criticisms of Yesilzade Mehmed Salih and Semseddin Yesil against those who defend Mu'āwiya. It is seen that there is a lively discussion created with mutual questions and answers around their writings. In this study, first of all, the chronological course of the Mu'āwiya debates based on the Journal of *Hakikat Yolu* will be discussed. Later, the historical aspect of the criticisms and claims in the debates will be evaluated in the seven articles that mention Mu'āwiya in the journal *Hakikat Yolu*, which has escalated the tension of the Mu'āwiya debates in Islamist journals. It should be said that the arguments used by the disputing parties in the defense and criticism of Mu'āwiya are open to debate. It is also understood that fabricated narrations are used from time to time in terms of historical authenticity.

Keywords: Islamic History, Islamist journals, The Journal of *Hakikat Yolu*, Yesilzade Mehmed Salih, Semseddin Yesil, Mu'āwiya b. Abū Sufyān.

Etik Beyan	Bu makale özgün olup, herhangi bir tezden üretilmemiştir.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : MFY (%60), EEE (%40) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : MFY (%70), EEE (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : MFY (%70), EEE (%30) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : MFY (%80), EEE (%20) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : MFY (%90), EEE (%10)

Giriş

Ülkemizde son yüzyılda İslâmcılık düşüncesinin muhtelif tartışmalar etrafında teşekkül etmesinde önemli katkıları olan ve İslâmcı dergiler¹ olarak isimlendirilebilecek dergilerden biri de *Hakikat Yolu*'dur. 20 Şubat 1947 Perşembe günü yayın hayatına başlayan ve haftalık olarak okuyucuyla buluşan *Hakikat Yolu* dergisi, 10 Şubat 1949 Perşembe günü 104. ve son sayısını çıkar-

¹ İslamcı dergilere erişim, <https://katalog.idp.org.tr> adresinden yapılmıştır.

mıştır. Dergiyi çıkaran Şemseddin Yeşil (ö. 1968), aynı zamanda derginin başyazarıdır. Onunla birlikte hocası Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi'nin (ö. 1954) de zaman zaman başyazarlık yaptığı söylenebilir.

Yeşil, 1905 İstanbul doğumlu olup, soyu Abdülkâdir-i Geylânî'ye dayanmaktadır. Uzun yıllar imamlık ve hatiplik görevlerinde bulunan Yeşil, etkili bir hatip olup vaazlarıyla dikkat çekmiştir. Kâdirî geleneğine mensup bir sûfî olmasının yanı sıra Ehl-i Beyt sevgisiyle tanınmıştır. Yazılarında ve vaazlarında Muâviye'ye (ö. 60/680) yönelik ağır tenkitlerde bulunması dolayısıyla 1947 yılının sonunda vaizlik görevinden uzaklaştırılmış, 28 Kasım 1951 yılına gelindiğinde ise görevini aksattığı gerekçesiyle imamlıktan da alınmıştır. 8 Temmuz 1968'de vefat edene kadar sahibi olduğu şeker imalâthanesi ve sahhaf dükkânından kazandıklarıyla hayatını sürdürmüştür (Ceyhan, 2013, 43/491-2). Hocası Yeşilzâde ise, 1872 yılında Erzurum'da doğmuştur. Soyu Hz. Hüseyin'e uzanan Yeşilzâde, hayatının önemli bir kısmında öğretmenlik yapmıştır. Bunun yanı sıra hatiplik görevinde bulunmuştur. Bir süre Erzurum vekilliğini sürdürmüştür. Kâdirî tarikatı mensubu olan Yeşilzâde, 4 Temmuz 1954'te İstanbul'da ölmüştür (Özalp, 2013, 43/498-499). Yeşilzâde'nin Muâviye üzerine yazın alanına taşıdığı tartışmanın telif ürünleri çerçevesinde bir geçmişi bulunmaktadır. O, *Cenab-ı İmam Ali ve Muâviye ve Ashab-ı Nebî* (1921), *Hazret-i İmam Ali (a.s) ve Düşmanları (Mecmua-i Urefa)*, *İslam Tarihinden Hülasa* (1947), *İlme, Ulemâya Ait Açık Mektup* (1947) isimli eserlerini mezkûr dergideki yazılarından önce kaleme almıştır (Özalp, 1999, 67, 78-80).² Onun ayrıca Muâviye merkezli tartışmalar da dahil olmak üzere *Hakikat Yolu Dergisi'*nde muhtelif konularda 191 adet yazısı yayınlanmıştır (Özalp, 1999, 83-103).

Hayatına dair olumlu ya da olumsuz pek çok rivayetin bulunduğu Muâviye ile ilgili özellikle Hulefâ-yı Râşidîn döneminin (11-40/632-661) son

² Ömer Hakan Özalp, *Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi* (İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999), 67, 78-80. İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup isimli eseri, İstanbul Müftülüğü'ne yazılmış açık mektup niteliğindedir. Esere pek çok eleştiri yazılmıştır. Bu meyânda Ömer Nasuhi Bilmen'in *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, *Hazret-i Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*, Osman Akfırat'ın *Doğru Yol* gazetesindeki yazıları, Yusuf Ziya Çağlı'nın *Doğru Yol* gazetesindeki yazıları örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi, İstanbul müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen'in kendisine yazmış olduğu eleştirilere *Ashaba Hüürmet, Sövenlere Lanet, Peygamber Buyruğu* (1949) isimli bir kitapla da cevap vermiştir. Bk. Özalp, *Yeşilzâde*, 80-81.

yıllarından itibaren ortaya koyduğu tutum ve icraatları üzerinden yürütülen tartışmalar, zengin bir literatür oluşturmuş olup 20. asırda da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde bu tartışmaların hararetli bir şekilde yürütüldüğü mecralardan biri de İslâmcı dergilerdir. Bu dergilerde söz konusu tartışmanın başlamasında en önemli etken Yeşil'in hocası Yeşilzâde'nin *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*³ ve *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup* adlı eserleridir.⁴ Bu minvalde, İslâmcı dergilerdeki Muâviye tartışmalarının, 1947 yılında çok güçlü bir şekilde hissedildiği söylenmelidir.

Elinizdeki çalışma, Muâviye'ye yönelik muhtelif iddiaları içeren *Hakikat Yolu* dergisindeki yedi yazıyı merkeze koymaktadır. Dördü Yeşilzâde'ye üçü de öğrencisi Yeşil'e ait olan Muâviye tartışmalarına dair bu yazılar, kronolojik olarak ele alınacak, ardından bunların tarihî değeri incelenecektir. Söz konusu dergide yedi yazıya yoğunlaşılmasının nedeni, bu yazıların, yazarların Muâviye algısını yansıtan yegâne içeriklere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu konunun seçilmesinde İslâmcı dergilerdeki Muâviye tartışmalarına ilişkin müstakil bir çalışmanın bulunmaması, Kâdirî tarikatına mensup ve Ehl-i Beyt sevdalısı olan Yeşilzâde ve sadık öğrencisi Yeşil'in Muâviye'nin icraatlarına ve onu savunanlara yönelik "sıradışı" tutumu ve *Hakikat Yolu* dergisindeki yazıların geniş bir kitlede karşılık bulan Muâviye tartışmalarının önemli bir parçası olması hususları etkili olmuştur. Konunun tespit edilmesinde Cumhuriyet devri Muâviye tartışmaları hakkında genel bir çerçeve çizmesi ve literatür hakkında bilgi vermesi bakımından İhsan Timür'un makalesi özellikle belirtilmelidir. Ülkemizde söz konusu tartışmaların kitapların yanı sıra gazetelerde ve dergilerde geniş katılımlı bir şekilde yapıldığını ortaya koyan ve Muaviye'yi konu alan kitaplar ile Yeşilzâde'nin tenkitleri üzerinden meseleyi ele alan Timür, İslamcı dergilere de değinmiştir (Timür, 2022, 43-99). Bu makale ise, Muaviye tartışmalarının merkezinde yer alan İslamcı dergilerden *Hakikat Yolu* ile sınırlandırılmıştır.

³ Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, (İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1947).

⁴ Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi, *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup*, (İstanbul: Tecelli Matbaası, 1947).

Muâviye'ye yönelik eleştiri konusu olan tarihî olayların kritiği, klasik ya da modern dönemde kaleme alınan pek çok çalışmada incelenmiştir. Biz bu makalede, *Hakikat Yolu* dergisi etrafında Yeşil'in ve Yeşilzâde'nin Muâviye'ye yönelik tenkitlerinin dayanaklarını tarihî açıdan inceleyecek, onların - muhataplarını ikna etmek ve tartışmada üstün gelmek amacıyla- tarihsel materyali nasıl kullandıklarına odaklanacağız. Söz konusu materyallerin incelenmesine ek olarak bunların tutarlılığı ve tarihî sabitesine dair araştırmaların yanı sıra zaman zaman klasik dönem müelliflerinin nakilleri de esas alınacaktır. Bu çalışma, Muâviye'nin tarihsel şahsiyetine yönelik bir algı oluşturan iki önemli Cumhuriyet dönemi müellifinin Muâviye özelinde İslâm tarihi algısını tespit etme, yorumlama ve değerlendirip inceleme hedefindedir.

1. Tartışmaların Başlaması ve *Hakikat Yolu* Dergisi

Salih Şeref'in Ekim 1947'deki *Doğan Güneş* dergisinde *Hakikat Yolu* dergisinin ismini de zikrederek kaleme aldığı yazıdan Muâviye üzerine bir tartışmanın varlığı doğrudan görülmektedir. Yeşil ve Yeşilzâde'nin neşirlerine yönelik eleştiri mahiyetindeki bu yazıda Salih Şeref, onları Muâviye'yi kötölemek amacıyla *Hakikat Yolu* dergisini çıkaran, Râfizilik peşinde koşan, toplumda fitne çıkarmakla meşgul olan *kuş beyinli* ve *cahil kimseler* olmakla itham etmektedir. Ona göre iddialarının aksine Muâviye sahâbîdir ve Hz. Peygamber sahâbeye sövülmesini yasaklamıştır. Bunun gibi pek çok yazının da devamı gelecek ve *Hakikat Yolu*'nun iki önemli müellifiyle diğer İslâmcı dergilerdeki müellifler arasında oldukça sert sayılabilecek bir tartışma başlayacaktır.⁵

⁵ Bu makale *Hakikat Yolu*'nun iddialarını değerlendirme amacıyla olduğu için burada sadece söz konusu itiraz ve reddiyelere işaret edilmektedir. Söz konusu süreçte *Hakikat Yolu*'na yönelik yazılan reddiye, itiraz ve değerlendirmeler için bk. Salih Şeref, "Nefretle Karşılanan Bir Yazı", *Doğan Güneş* 7 (Ekim 1947), 109, Abdürrahim Zapsu, "Diyânet İşleri Makamile Müftülük Makamını Müşkül Mevkide Brakmağa Kimsenin Hakkı Yoktur", *Ehli Sünnet* 1/21, 1; Abdülhalim Akkul, "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye Ashabı Resulullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/21 (1947), 1-2; Abdülhalim Akkul, "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye Ashabı Resulullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/22 (28 Kasım 1947), 1, 4; Abdülhalim Akkul, "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye Ashabı Resulullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/23 (5 Aralık 1947), 1-2; Abdülhalim Akkul, "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye ashabı Resulullahtandır)", *Ehli Sünnet*, 1/24 (12 Aralık 1947), 1; Mehmet Oruç, "Bay Şemseddin Yeşile Cevap", *Ehli Sünnet* 1/24 (12 Aralık 1947), 4; Abdülhalim Akkul, "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye ashabı Resulullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/25 (19

Birinci Yazı: 27 Kasım 1947'de Muâviye tartışmalarının odağında bulunan Yeşilzâde, yazarı olduğu *Hakikat Yolu* dergisinde Muâviye'nin cennet ehli olup olmadığını sorgulayan bir yazı kaleme alır. O, Şam'ın meşhur âlimlerinden biri olduğunu belirttiği ve 'Hayyatı Mütekellim' olarak andığı kişinin hatirasından faydalanarak bu soruya cevap vermektedir. Söz konusu âlimin vaaz verdiği sırada bir genç, Muâviye ve oğlu Yezîd hakkındaki kanaatini sormuştur. Bunun üzerine o, Yezîd'in *zâlim* ve *kâfir* olduğu gibi ona lanet ettiğini ancak Muâviye hakkında kötü bir söz söylenmeyeceği cevabını vermiştir. Âlimden bu cevabı alan gencin, Yezîd'i Muâviye'den daha ziyade seven bir kimsenin olmadığını, babası olarak hilafetin başına onu getirdiğini, dolayısıyla onun da bir anlamda kınanmayı hak ettiği yönünde cevap verdiğini zikretmektedir. Yeşilzâde, vaziyetin açık olmasına rağmen Muâviye'yi savunanların anlayışsız olduklarını ifade etmektedir (Yeşil, 1947, 3).

İkinci Yazı: 4 Aralık 1947 tarihinde yazar Yeşil'in, Zapsu'ya bir cevap verdiği görülmektedir. Onun yazının girişinde sıraladığı maddelerden zulüm, adalet ve ahiret temalı birtakım ilkeler üzerinden Muâviye'ye yönelik eleştirel tavrını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra saltanat tipi yönetimi dayatmış olması dolayısıyla mezkûr ismi suçlayıcı bir tavır takınmaktadır. Ayrıca Hz. Ali ve Muâviye arasında bir kıyas yaparak Hz. Ali'nin faziletinin kıyaslanamayacak derecede üstün olduğunu ima etmektedir. Hz. Ali'yi uzunca öven, kahramanlıklarından ve Hz. Peygamber'e yakınlığından bahseden

Aralık 1947), 1, 4; Garipoğlu, "Alevi ve Rafizilere cevap", *Büyük Doğu* 3/72 (19 Aralık 1947), 4; Yusuf Ziya Yörükân, "İlme, Ulemaya Açık Mektup", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 2/88 (Aralık 1947), 2-6; Abdülhalim Akkul, "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye ashabı Resulullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/26 (26 Aralık 1947), 1, 4; Ömer Rıza Doğrul, "İslâm Birliğini ve Türk Birliğini Bozmağa Uğraşan Neşriyata Karşı", *Selâmet* 2/34 (9 Ocak 1948), 6-7; Osman Akfırat, "İlme, Ulemaya Açık Mektub'a Cevap", 2/43 (7 Mayıs 1948), 1; Sabit Ünal, "Vergiler Zekat Sayılır mı?", *Sebilürreşad* 1/2 (Mayıs 1948), 26; Musa Ander, "Cürüm Büyük Mesul Kim?", *Ehli Sünnet* 2/42 (15 Ağustos 1948), 15; Musa Carullah, "Şiiliğin Hakiki Çehresi", *Selâmet* 3/67 (10 Eylül 1948), 12; Lâtifeci, "Odonum.. Odonum da.. Odonum..", *Ehli Sünnet* 2/46 (15 Ekim 1948), 15; Abdülhalim Akkul, "Eshabı Kiram'dan Bir Vak'a", *Ehli Sünnet* 2/49 (1 Aralık 1948), 14; Metin Zapsu, "O Sevabı Kazandırır mıyım?", *Ehli Sünnet* 3/51 (1 Ocak 1949), 6; Abdurrahim Zapsu, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Sayın Bay Hakkı Kamış Beşer'e", *Ehli Sünnet* 3/55 (1 Mart 1949), 2; Yazarı Bilinmiyor, "Hadis", *Ehli Sünnet* 3/55 (1 Mart 1949), 5; Esat Sezai Sünbüllük, "Ehl-i Beyti Senviyyenlerin İmanı Tam Değildir...", *Hakka Doğru* 6/151 (19 Ocak 1950), 3.

Yeşil, Muâviye'yi ise babası Ebû Süfyan, annesi Hind, oğlu Yezîd üzerinden ve İslâm tarihinde fitnelere neden olduğu gerekçesiyle yermektedir. Ona göre bu fitnelerden biri de Muâviye'yi müsebbip olarak gördüğü Sıffîn savaşıdır. Burada ilginç bir anekdota yer veren Yeşil, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadeleyi fırsat bilerek Suriye'yi geri almak isteyen Bizans İmparatoru ile mektuplaşan Muâviye'nin Hz. Ali ile ittifak kurarak Bizans'ı işgal edebileceğine dair tehdit içerikli ifadelerini aktarmaktadır. Bununla birlikte Yeşil, Muâviye'nin bunu yapmak gibi bir düşüncesi varsa neden yapmadığını eleştiri yüklü bir dille sorgulamaktadır (Yeşil, 1947, 2-4.).

Üçüncü Yazı: 11 Aralık 1947'de kaleme aldığı yazısında Yeşil'in Muâviye'ye yönelik tepki ve sertliğini artırdığı ifade edilmelidir. Bu doğrultuda yaptığı 'büyük bâğî, meşhur zâlim, kopkoyu fâsık olan Melik-i Adûd' gibi nitelermeler bu sertliği ortaya koymaktadır. Onun yazılarının genel karakteristiğini, retorik üretmek ve duyguları tahrik ederek haklılığını kanıtlamak şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede 'bu büyük din, ey hakikat yolcusu' gibi çokça söz tekrarları ve okuyucuyu doğrudan muhatap alarak sorular sorması yazıların bir tartışma üslubunda oluşturulduğunu göstermektedir. Yazısında delil niteliğinde değerlendirdiği anlaşılabilir bir hadiseyi aktarmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, Muâviye'yi ivedi bir surette yanına gelmesi için çağırmış ancak o, yemek yediği için bu davete icabet etmemiştir. Hz. Peygamber'in bu emri tekrarlamasına rağmen onun yemeğini bitirmeden gelemeceği konusunda ısrarcı olması üzerine 'Allah onu doyurmasın.' dediğini aktaran Yeşil, Muâviye'yi serkeşlik etmekle eleştirmektedir. O, ayrıca Muâviye'nin vahiy kâtibi olduğu iddiasını da kabul etmemektedir. Ona göre şayet vahiy kâtibi olsa da vahiy kâtibi iken irtidat edenlerin olduğu bilinmektedir. Bununla yetinmeyerek Mekke'nin fethi akabinde Müslüman olmasını da mecburiyet ve şahsî menfaat olarak algılamaktadır. Onun, Muâviye'nin para işlerinden anlaması nedeniyle mâliye tahsildarlığında kullanıldığını tarihî bir gerçeklik olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Muhataplarını 'medrese inhişarcıları' olarak tavsif eden Yeşil, Muâviye'nin Hz. Peygamber'i görmesinden ötürü sahâbî sayılıp faziletçe yüksek bir konumda değerlendirilmesini de reddetmektedir. Ona göre bakmakla görmek farklıdır. "Habibim sana bakıyorlar ama göremiyorlar" mealindeki A'râf sûresi 198. âyeti ileri sürerek Hz.

Peygamber’i ona bakan herkesin göremediği, bu nedenle Muâviye’nin de fazilet makamına erişemediği sonucuna ulaşmaktadır (Yeşil, 1947, 2-3).

Dördüncü Yazı: 18 Aralık 1947’de Yeşilzâde’nin, tartışmayı bitirmek niyetinde olduğunu ifade eden iki yazı yazdığı görülmektedir. İlk yazısında o, “Ey Cenabıhakkın ve Peygamber’in emrini dinlemeyen sofu süreklileri” diyerek sert ve tahkir içeren bir hitapla yazıya giriş yapmış, her paragrafta muhataplarına yönelik “Ey sofu süreklileri!” hitabını ise yinelemiştir. O, bu yazısında Hz. Peygamber’in Muâviye’ye ‘ısıricı it’ dediğini iddia eder ve “Benden sonra hilafet otuz senedir. Ondan sonra yıkıcı sultanlar gelecektir” rivayetini zikreder. Ayrıca yine naklettiği bir hadisle Muâviye’nin cehennem ehli olduğunu beyan eder. Yeşilzâde, Muâviye’nin müellefe-i kulûbdan olmasının sebebinin imanının şüpheli olmasından kaynaklandığını iddia eder. Naklettiği diğer bir hadiste Hz. Peygamber’in Ebû Süfyân ailesinin kendisine dost olmadığını söylediğine ayrıca dikkat çekmektedir. Şûrâ Sûresi 23. âyetinde geçen “Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum” ifadesini Hz. Peygamber’e ve evladına hürmet etmenin farz olduğu şeklinde yorumlar ve Muâviye’nin *Ehl-i Beyt düşmanı* olduğunu belirtir. Bunun yanında Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye hitaben “Ey Ali, seni müminden başkası sevmez, sana münafıktan başkası da buğz etmez.” şeklindeki rivayeti de diğer bir delil olarak sunmaktadır. Onun daha da ileri giderek Muâviye’nin öldürülmesi gerektiğini savunduğu, bunu da “Hilâfette bulunduğu sırada Ali’yi öldüren kimseyi -kim olursa olsun- öldürün.” rivayetiyle dile getirdiği söylenmelidir. Dolayısıyla Yeşilzâde’nin tartışmayı bitirme niyetiyle iddialarında oldukça sertleştiği fark edilmektedir (Yeşilzâde, 1947, 2-3).

Beşinci Yazı: Aynı sayıda neşredilen diğer yazısında Yeşilzâde’nin, Mehmet Oruç’a cevap verdiği görülmektedir. Bu yazıda, Muâviye’nin ‘zâlim’, ‘bâğî’ ve ‘katil’ olduğundan onu savunmanın mümkün olmadığı ileri sürülerek suretiyle tartışma devam ettirilmiştir (Yeşil, 1947, 4-5, 8).

Altıncı Yazı: Tartışmaya dair 25 Aralık 1947’de yayımlanan altıncı yazıda Yeşil’in bazı eleştirilere savununu niteliği taşıyan cevaplar verdiği anlaşılmaktadır. Sert bir üslupta kaleme alındığı görülen bu yazının giriş cümlesi şu şekildedir: “Ey Şam valisi fiei bâğiyenin reisi Muâviye’nin acze düşen zavallı müdafileri!”. Muhataplara yönelik bu üslubun sebebinin yöneltilen eleştirilerden

kaynaklandığı yazarın şu ifadesinden anlaşılmaktadır: “Ortada ne alevîlik vardır ne de şî’ilik. Ne mezhep ihtilafı, ne beşinci mezhep ve nede siyaset! Varolan ancak Hak ve hakikat Muhammedilik!”. Yazar, bir tür savunu yazısı kaleme almakla birlikte aynı zamanda ateşli bir tartışma metni inşa etmiştir. Daha önce yazdığı metinlere muhalifleri tarafından bir cevap verilemediğini ifade ederek aşağılayıcı bir üslupla onları eleştirmekte, bunun yanında şahsına yönelik suçlamaları kabul etmediğini de kaydetmektedir (Yeşilzâde, 1947, 6).

Yazar, Muâviye’ye ‘bâğî’ ve ‘katil’ gibi nitelermeler isnad ettiği gibi muhataplarını ‘Muâviye’nin avukatı olmakla’ itham etmekten çekinmemektedir. Bunun yanında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkındaki kanaatinin oldukça olumlu olduğunu ve onlara derin bir hürmet duyduğunu dile getirmektedir. Esasen bu yazıda o, Alevî ve Şîî olmadığını yoğun bir şekilde vurgulamaya çalışmaktadır. Daha sonra bu konuları gündeme getirerek fitne çıkardığına yönelik eleştirilere hakikati gizlemenin de bir fitne olduğu şeklinde cevap verir. Yeşil, kendisine yönelik bu suçlamaların ‘hükümetin laik olması’ nedeniyle ciddiye alınmayacağını eklemekte ve Muâviye tartışmalarına farklı bir bahis açarak konuyu siyasî düzleme taşımaktadır. Bu doğrultuda onun demokrasinin önemine vurgu yaptığı, Muâviye’yi saltanatı ikâme etmesi, âdil olmaması, Yezîd gibi yetersiz olduğunu düşündüğü bir kimseyi hilâfete getirmesi ve hutbelerden Hz. Ali’ye hakaretler ettirmesi nedeniyle eleştirdiği ifade edilebilir (Yeşil, 1947, 6-7).

‘Zavallılar’ diye muhataplarına seslenen Yeşil, sorduğu sorulara cevap verilmediğini belirtir. Oysa millet ve hükümetin kendisini çok iyi tanıdığını, çok sayıda baskıya sahip bir sürü eser kaleme aldığını, yazdıkları nedeniyle hiçbir kez mahkemeye götürülmediğini söyler ve bu hususları görüşlerinin doğruluğuna delil addeder. Muhataplarının yukarıdaki soruların cevaplarını Ehl-i Sünnet kaynaklarından arasalar bile argümanlarını destekleyen rivayetlere ulaşabileceklerini dile getirir. Yeşil, saltanatın hüküm sürdüğü zamanlarda herhangi bir eleştiride ‘kelle’nin gittiğini ifade etmekle birlikte bu gibi hakikatlerin açıkça söylenmesinin ancak ‘laik cumhuriyetin hüküm sürdüğü vakitlerde’, yani kendi zamanında mümkün olduğunu ifade etmiştir. Yeşil, yazısının sonunda Muâviye müdafilerinin *cumhuriyet aleyhtarı, istibdat ve zulmetin kuvvetli taraftarı* olduklarını vurgulamaktadır. Muâviye’nin Hz. Pey-

gamber'in kayınbiraderi olması nedeniyle eleştirilemeyeceğini dile getirenlere ise cevap olarak Kabil'in Hz. Âdem'in oğlu olmasına rağmen katil olduğunu, yine Hz. Nuh'un oğlunun ona inanmadığını dile getirmektedir (Yeşil, 1947, 6-8).

Yedinci Yazı: 26 Şubat 1948'de Yeşilzâde Muâviye'yi övmenin cumhuriyet kanununa, millî egemenliğe ve rejime muhalefet anlamına geldiğini ifade etmektedir. Üretilen bu söylemin aynı zamanda muhataplarını siyasal olarak sınıflandırmaya yönelik tehdit içerikli bir hedef taşıdığı fark edilmektedir. O, mezkûr yazıda tartıştığı kimselerin isimlerini açık ederek onları irtica ajanları olmakla itham etmektedir. O, muhataplarının zımnen hilâfet isteği içerisinde olması nedeniyle Muâviye'ye hürmet duyduklarını ancak artık hilâfetin ilga edildiğini ve bu sürecin kapandığını, dolayısıyla bu yöndeki bir gayenin suç teşkil edeceğini yazısında vurgulamaktadır. Dipnotta Mustafa Kemal Atatürk'ün konuyla ilgili sözüne de işaret etmektedir (Yeşilzâde, 1948, 2-3).

2. Hakikat Yolu Dergisi'nin Argümanlarının Tarihî Yönünün Değerlendirilmesi

*Hakikat Yolu Dergisi'*nde Yeşilzâde Mehmed Salih ve Şemseddin Yeşil tarafından kaleme alınan Muâviye tartışmalarına dair yedi yazı, kronolojik olarak değerlendirilecektir. Bunlardan ilki, Yeşilzâde tarafından yazılmıştır. Yazıda 'Hayyatı Mütekellim'in bir hatırasından istifade etmek suretiyle Muâviye eleştirilir. Yazarın 'Hayyatı Mütekellim' olarak kaydettiği kişi, Mu'tezile'ye mensup Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât (ö. 300/913[?]) olmalıdır. Söz konusu âlimin Muâviye karşıtı bir dil geliştirdiği ve *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-redd ale İbni'r-Râvendî el-Mülhid* isimli eserinde de bu konulara değindiği fark edilmektedir.⁶ Burada sunulan argümanın Mu'tezilî bir âlimden alıntılanması ve rivayet üzerinden değil de aklî bir çıkarımla Muâviye'ye yönelik karşı argüman geliştirilmesi dikkat çekicidir. Genel itibariyle hadis rivayetleri aracılığıyla bir kurgu oluş-

⁶ İlgili eser için bk. Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-redd ale İbni'r-Râvendî el-Mülhid*, thk. Dr. H. S. Nyberg (Beyrut: Mektebetü't-Dâr el-Arabiyye li'l-Kitâb, 1993). Hayyât hakkında bk. Şerafettin Gölcük, "Hayyât, Ebü'l-Hüseyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/103-105. Ayrıca müellifin Muâviye algısı üzerine bazı değerlendirme ve analizler için bk. Muh-yettin İğde, "Bir Şahıs İki Portre: Mutezile ve Hanbelilere Göre Muâviye b. Ebî Süfyân", *Gaziantepe University Journal of Social Sciences* 22/2 (2023), 404.

turan *Hakikat Yolu* yazınının tarihsel bir fenomene yönelik bu şekilde bir yaklaşımı, muhataplarını akıl yoluyla da ikna etmeye çalıştığını göstermektedir.

Muâviye tartışmalarında Yeşil'e ait olan ikinci yazıda, tarihî açıdan beş husus öne çıkarılarak Muâviye eleştirilir. Bu eleştirilerden ilki, Muâviye'nin kalıcı şekilde hilafeti saltanata dönüştürmesidir. Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki dört halife de birbirinden farklı şekillerde yönetime gelmişti. Ancak Hz. Hasan'dan sonra iktidarı ele geçiren Muâviye tarafından İslâm tarihinde ilk defa devlet başkanlığının veraset yoluyla belirlenmesi usûlü uygulanarak, oğlunu veliaht tayin etti ve bu usûl asırlar boyunca devam etti. Böylece devlet yönetimi tek bir hanedanın eline geçti. Hilafetin saltanata dönüştürüldüğü şeklinde değerlendirilen bu uygulama, beraberinde farklı gerekçelerle muhtelif değerlendirmelere neden oldu. Nitekim Şii'ler, devlet başkanının nasla belirlendiğini, Haricîler seçimle tayin edilmesi gerektiğini benimsediler. Sünnî telakkide ise genel itibarıyla veraset sistemine yönelik görüşleri iki grupta toplamak mümkündür: Birinci grup, veraset sistemine karşı çıkmaktadır. Buna Râşid halifelerin icraatlarını delil olarak gösterirler. Bu uygulamayı meşrû gören ikinci gruptaki âlimler ise İslâm'ın bir yönetim şekli belirlemediğini bunun yanı sıra halifenin, İslâm toplumunun ihtilafa düşerek parçalanmaması ve fitneyle boğuşmaması amacıyla sahip olduğu yetkiyi böyle bir tercihte bulunarak kullanabileceği görüşündedirler (Yılmaz, 2013, 43/28-30). Örneğin birinci grupta yer alan Mu'tezilî âlimlerinden Câhiz'a (ö. 255/869) göre Muâviye ve Emevî halifeleri küfre düşmüşlerdir. Onların kâfir olmasının sebeplerini sayan Câhiz, bunlar arasında hilafeti saltanata dönüştürmelerini de zikreder. Kur'an ve sünnete aykırı bu gibi uygulamaların başlangıcını Muâviye'nin gerçeğe aykırı olarak *birlik yılı* şeklinde adlandırdığı seneden başlatır. Onun iktidara geldiği yılı, esasında ayrıştırmanın, baskı ve zulmün, hatta İslâm'a aykırı uygulamaların başlangıcı olarak niteler (Aycan, 1996, 285-308).

Veraset yoluyla veliaht tayin edilmesinin meşrû olduğunu savunanlardan İbn Haldûn (ö. 808/1406), dönemin şartlarından hareketle bunun değerlendirmesini yapmaktadır. Mutlak otoriteye ihtiyaç duyulan parçalanmış bir zeminde köklü geçmişe ve yetkinliğe sahip Ümeyye oğullarından olan Muâviye tarafından asabiyete dayalı bu uygulamanın ihdas edildiğini ifade eder. Ona göre söz konusu uygulamaya geçilmeseydi, İslâm toplumunda birlik ve beraberlik sağlanamayacağından fetihler yapılamayacak ve refah art-

mayacaktı (İbn Haldûn, 2004, 1/385-386). Dolayısıyla İbn Haldûn, hilafetin saltanata dönüşmesinde bir beis görmez ve Muâviye'yi bu uygulaması üzerinden eleştirmez. Muâviye'nin de Müslümanların birbirleriyle yeniden mücadele etmemeleri için böyle bir yolun doğru ve gerekli olduğunu ileri sürdüğü aktarılmaktadır (Yiğit, 1995, 11/90). Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela hadisesi ve bu olayın toplumsal tezahürü olarak ortaya çıkan Muhtâr es-Sekafi (ö. 67/687) olaylarını örnek gösteren Aycan, bu icraatın fitne ve fesadı engellemediğini ancak Emevîler'in doksan sene iktidarda kalmalarını sağladığını belirtmektedir (Aycan, 2014, 204-205). Uygulamayı eleştiren araştırmacılardan Azimli, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu istişare temelli yönetim anlayışının Râşid Halifeler döneminde de devam ettiğini ancak Emevîler döneminde saltanatın ortaya çıkmasıyla halifenin sadece unvan olarak kullanımında kaldığını ve dinin ortaya koyduğu kurallardan uzaklaşarak istişarenin terk edildiğini, eleştiriye tahammül olmadığını ve baskıyla zulmün hükmettiğini düşünmektedir (Azimli, 2005, 129-134). Şulul ise, hilafetin saltanata dönüşmesinde asıl eleştirilen noktanın devlet başkanının seçim yöntemi olduğunu, bununla birlikte her iki şekilde de dinî emirlere bağlılığın sürdürüldüğünü ancak saltanatla birlikte asabiyetin siyasî alanda etkisinin arttığını ifade etmektedir (Şulul, 2016, 619-633).

Her ne kadar Muâviye, saltanatı ikâme etmesi sebebiyle suçlanmış olsa da Emevîlerden sonra kurulan Abbâsîler de bu şekilde yönetilmiştir. Dolayısıyla bu yönetim tarzı meşrû değilse Abbâsîler neden bu uygulamayı kaldırma yoluna gitmemişlerdir? Yine Hz. Ali'nin hilafeti ve sonrasında yaşananlar göz önüne alındığında ilgili süreçte Muâviye'nin Dört Halife Dönemi'ndeki gibi şûrâ benzeri bir halife seçim modeli oluşturabilmesi imkân dahilinde midir? Hâricîlerin hilâfet merkezlerinde isyan hareketlerine giriştiği, ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği, yapılan savaşlarda sahâbîlerin şehit düştüğü, sınır boylarında tedricî gerilemelerin meydana geldiği düşünüldüğünde siyasî açıdan oldukça karışık bir süreci yansıtan bu dönem için soft görünümlü bir yönetim modeli düşünülebilir mi? şeklinde sorular akla gelmektedir.

Yeşil'in ikinci eleştirisi, Muâviye'nin Siffîn savaşına yol açacak tasarruflarda bulunmasıdır. Hz. Osman'ı öldürenlerin tespit edilmeden ve cezalandırılmadan biat etmeyi kabul etmeyeceği şeklindeki propagandayı ısrarlı ve bilinçli bir şekilde vurgulayan Şam valisi Muâviye ile Halife Hz. Ali arasında

vuku bulan Sıffin savaşı, sonuçları itibariyle İslâm toplumunda onarılamaz yaralara yol açmıştır (Yiğit, 2009, 37/108-109; Yaşaroğlu, 2013, 2213-2224). Hz. Ali ve Muâviye arasındaki iktidar mücadelesinde taraflar ilk kez savaş meydanında karşılaşmışlardır. Çok sayıda sahâbînin şehit düştüğü, İslâm tarihindeki ilk siyasî mezhep olarak Haricîliğin ortaya çıkmasıyla başlayacak yeni olayların ateşleyici konumundaki bu savaş, Muâviye'nin hedefine yaklaşmasında önemli bir sıçrama noktası olmuştur (Aycan, 2014, 240-241). Dolayısıyla Şam valisi Muâviye, mevcut gelişmelerden yararlanarak siyasî iktidarı ele geçirme gayesiyle Halife Hz. Ali ile savaşmaktan çekinmemiştir. Bunun sonucunda çok sayıda insan ölmüş ve İslam toplumunda bitmek bilmeyen tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur.

Üçüncü eleştiri, Muâviye'nin babası, annesi ve oğlu üzerindedir. Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'e yönelik tavır ve davranışlarını genel olarak Ebû Süfyân'da da görmek mümkündür. Bu bağlamda ezeli rekabet içinde oldukları Hâşimilere mensup Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmek için çaba sarf etmiş, Müslümanlara şiddet göstermekten geri durmamıştır. Bedir Gazvesinde müşriklerin yenilmesi sonrası Kureyş kabilesinin liderliğine getirilen Ebû Süfyân, öncelikle bu yenilginin intikamını almak amacıyla savaş hazırlıklarına başlamıştır. Önce Uhud ardından Hendek gazvesinde müşrik ordusunun komutanlığını yapan Ebû Süfyân, Müslümanlara karşı istediğini elde edemediği gibi Hendek gazvesinden sonra müşriklerin saldırı gücünü büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Hendek savaşı sonrası yaşanan kıtlıkta Ebû Süfyân'ın aracı olmasıyla müşriklerin yiyecek tedarik etmesine izin verilmiştir. Hudeybiye anlaşması sonrasında Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe (ö. 44/664) ile evlendiği görülmektedir. Müşrik olması hasebiyle velâyetine başvurulmayan Ebû Süfyân'ın, bu evlilik vesilesiyle Müslüman olma sürecinin hızlandığı kaydedilmektedir. Ayrıca Mekk'e'nin fethi sırasında Ebû Süfyân'ın evine sığınana eman verilmiştir (İbn Abdülber en-Nemerî, 1969, 2/183-184; Aycan, 1994, 10/230-232; Kılıç, 1998, 464-477; Pırlanta, 2018, 75-102). Dolayısıyla Ebû Süfyân, Hz. Peygamber aleyhtarlarında olduğu gibi benzer tavırlar göstermiş bununla birlikte birtakım hususiyetlerle onlardan ayrıldığı noktalar da olmuştur. Muâviye'nin annesi Hind bint Utbe (ö. 14/635), Bedir savaşında babası, kardeşi ve amcası öldürülünce onların intikamının alınması için Kureyşlileri teşvik etmiştir. Kureyş'in ileri

gelenlerinden bazılarını öldüren Hz. Hamza'yı (ö. 3/625) öldürmesi için Vahşi b. Harb'e (ö. 23/644'ten sonra) ödül vaat etmiştir. Uhud gazvesinde şehit düşen Hz. Hamza'nın ciğerini çiğnemiş ve organlarını keserek gerdanlık yapmıştır. Mekke'nin fethiyle birlikte Müslüman olan Hind'in Hz. Hamza'ya yaptığı bu muamele dolayısıyla hilafeti sırasında Muâviye'ye bazı muhalifleri tarafından "ciğer yiyenin oğlu" şeklinde hitap edilmiştir (İbn Sa'd, 1968, 8/235-237; Kandemir, 1998, 18/64-65; Ertürk, 2019, 47-77).

Muâviye'nin zevk ve eğlenceye düşkünlüğüyle bilinen oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi ve hilafete geçtikten sonra da alışkanlıklarına devam eden Yezîd'in bir halifeye yakışmayan hayat tarzı büyük tepki toplamıştır. Yezîd'e muhalefetin iki önemli ismi Abdullah b. Zübeyr ile Hz. Hüseyin olmuştur. Emevî kuvvetleri tarafından Hz. Hüseyin'in 61'de (680) Kerbela'da elîm bir şekilde şehit edilmesi, 63 (683) yılında Medine'deki isyanı bastırmak üzere Harre savaşında şehrin yağmalanması ve ertesi yıl Abdullah b. Zübeyr'in bertaraf edilmesi için Mekke'nin kuşatılması Yezîd'in isminin İslâm tarihinin en trajik olaylarıyla birlikte zikredilmesine neden olmuştur. Hatta bu uygulamalarına binaen Yezîd'i tekfir edenler de olmuştur (Taftâzânî, 2007, 187; Demircan, 1996, 129-147; Kılıç, 2007, 69-89). Yeşil, babası Ebû Süfyân, annesi Hind ve oğlu Yezîd'in Müslümanlara yönelik birtakım olumsuz faaliyetlerini öne çıkararak Muâviye'nin şahsî konumunu tahfif etmektedir. Burada durum esasen onların manevî konumlarını hedef alan bir saldırı niteliği taşımaktadır. Yazar, tarihî bilgiden ziyade Ebû Süfyân ve Hind'in Hz. Peygamberle ortak geçmişlerindeki kötü tecrübelerine atıfta bulunmaktadır. Veliiaht olarak bıraktığı oğlu Yezîd'in günlük hayatındaki ve siyasi tercihlerindeki hataların müsebbibi olarak Muâviye'yi görmektedir. Dolayısıyla yazar, onun babası, annesi ve oğlunun karıştığı söz konusu kötü hadiselerin sorumluluğunu Muâviye'ye yıkan bir yöntem izleyerek tartışmada üstün çıkmaya çalışmaktadır.

Dördüncü eleştiri, Hz. Ali'yle ittifak yapabileceğine dair Bizans'a tehdit içerikli mektup gönderen Muâviye'nin söz konusu ittifakı gerçekleştirmemesi üzerinedir. Hz. Ömer döneminden itibaren Bizansla diplomatik ilişkileri halife adına Şam valisi Muâviye'nin yürüttüğü bir gerçektir. Ancak Halife Hz. Ali ile Sıffin savaşı ve akabinde yaşananlar Muâviye'yi zor duruma düşürmüştür. Onun içinde bulunduğu çetin şartları fırsat bilen Bizans, Şam üzerine sefer hazırlıklarına girişmiştir. Bunun üzerine Muâviye, elçiler göndererek Bizans'a

vergi vermek suretiyle barış sağlayabilmiştir (Avcı, 2003, 66-67). Buradan hareketle Yeşil'in bahsettiği mektuplaşmanın mümkün olabileceği düşünülmekle birlikte aktardığı hususa dair ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Bu husus, Yeşil'in kaynaklarına dair birtakım şüpheleri akla getirmenin yanı sıra bazı yaklaşımlarının zayıf hatta uydurma rivayetlere dayanmış olabileceği ihtimalini artırmaktadır.

Beşinci eleştirisi, Hz. Ali'nin fazilet bakımından Muâviye'den daha üstün olmasıdır. Hz. Ali ile Muâviye arasında fazilet mukayesesi yaptığı ve Hz. Ali'yi daha üstün tuttuğu yukarıda kaydedilmişti. Onun manevî hiyerarşi bağlamında Muâviye'den daha önde olduğu yönündeki kabuller tarih dışı bir alanı ilgilendirmekle birlikte siyasi beceri ve yönetme kabiliyetleri hususundaki bir üstünlük veya efdaliyetin farklı değerlendirmelere konu olabileceği söylenebilir. Demircan'ın kayıtlarından da anlaşılacağı üzere Hz. Ali, aynı zamanda bir mezhebin yanılmaz imamı olarak kabul edilmiş, bu minvalde menkıbeler üretilmiş ve tarihî şahsiyetiyle bu menkıbevî detaylar iç içe girmiştir. Ancak siyaset tecrübe hususunda onun Hz. Peygamber'in vefatı neticesinde yaklaşık yirmi beş yıl gibi bir süreçte bilfiil yönetime katılmamış olması, hilâfeti esnasında olaylara tam anlamıyla hâkim olamamasını netice vermiş olabilir. Bunun yanında Muâviye'nin oldukça tecrübeli bir yönetim geçmişi, bu hususta ayrıca kayda değer bir beceri kazanması, (Demircan, 2014, 46-47, 54-55) Yeşil'in kanaatlerini desteklemeyen bir yapı çizmektedir.

Üçüncü yazıda Yeşil'in 'büyük bağı, meşhur zâlim, kopkoyu fâsık olan Melik-i Adûd' şeklinde çeşitli tanımlama ve hakaretâmiz ifadelerle Muâviye'nin anılması gerektiği, Muâviye'nin vahiy kâtibi ve sahâbî olmadığı, Mekte'nin fethi akabinde menfaatini korumak amacıyla zoraki Müslüman olduğu ve Hz. Peygamber'in Muâviye'nin doymaması için beddua ettiği şeklinde beş iddiası bulunmaktadır. Muâviye'nin zulmüne dair doğrudan örnekler vermesede Yeşil'in Ehl-i Beyt taraftarı olmasından hareketle Muâviye döneminde Hz. Ali taraftarlarının yoğun baskı görmesini işaret ediyor olması akla gelmektedir. Bu minvalde söz konusu dönemde meydana gelen ve İslâm toplumunda büyük infiale yol açan eylemlerinden biri olarak Hz. Ali taraftarı olması nedeniyle öldürülen Hucr b. Adî (ö. 51/671) özellikle zikredilmelidir. Onun öldürülmeyi gerektirecek bir fiil işlemediği ve esasen siyaseten katledildiği araştırmacıların tespitlerinden anlaşılmaktadır (Aycan, 1999, 147-173).

Bu çerçevede dikkat çekici olan *Melik-i adûd* ifadesine ileride değinilecektir. Onun bir bâği (*isyancı, haddi aşan*) olduğu yönündeki iddiaları kanaatimizce iki sebeple kullanılmaktadır. Öncelikle yazar bu kavramı, bir hadise işaretle ele almaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in Ammar b. Yâsir'e "Vah Ammâr! Seni haddi aşmış/isyancı bir topluluk (*fietün bâğiye*)⁷ öldürecek. [Ammâr] onları cennete çağırır, onlar ise Ammâr'ı cehennem!"⁸ demesi ve Ammâr'ın Sıffin Savaşı'nda Muâviye'nin ordusu tarafından şehit edilmesi (Taberî, 1967, 5/38-39; Halife b. Hayyât, 1985, 194), söz konusu tanımlamanın altında bulunan temel etkindir. İkinci olarak Muâviye'nin meşrû bir halife olan Hz. Ali'ye karşı isyan olarak değerlendirilebilecek bir girişim içerisinde yer almasıdır. İlk hadiste kaydedilen haddi aşmış topluluktan kastın burada yazar tarafından Muâviye ve etrafındaki kimseler olarak yorumlandığı görülmektedir. Muâviye'nin isyankâr veya bâği olmasına paralel olarak İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) tespitleri önem arz etmektedir. Buna göre müellif, Muâviye'nin hilâfet için yola çıkmadığını, Hz. Ali ile halifeliği elde etmek amacıyla savaşmadığını, hatta halifeliği hak ettiğini düşünmediğini, onun ve arkadaşlarının Hz. Ali'ye karşı savaşı ilk olarak başlatanlar olmadığını kaydetmektedir (İbn Teymiyye, 1979, 32). İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), mezkûr hadisten hareketle Muâviye ve ashâbının isyancılar (*bugât*) arasında kabul edilebileceğini ancak bunun içtihadî bir hata olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir (İbn Hacer el-Heytemî, 1992, 112). Bilmen ise benzer şekilde teknik anlamda bu kimseleri 'bâği' olarak kabul etmekle birlikte bunun bir içtihad meselesi olduğu, hatalı bir içtihadın da Allah tarafından affedilebileceği üzerinde dur-

⁷ İbn Teymiyye, bu hadisi tevil etmektedir. Ona göre bu tabirle kastedilen haddi aşmış grup, Ammâr'a savaş esnasında saldırıp onu şehid eden kimselerdir. Bk. Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Suâlnun fî Muâviyeti'bnî Ebî Süfyân*, thk. Selahaddin Münecid (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-Cedîd, 1979), 37. Eserin Türkçe'ye yapılan tercümesindeki atf için bk. M. Mahfuz Söylemez, "İbn Teymiyye ve Emeviler", *İdeolojik Tarih Okumaları*, ed. İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 125.

⁸ Hadisin diğer bir kaydı, "Onu bâği bir kavim öldürecektir" şeklindedir. Tüm kayıtlar için bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'ü'l-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muhtasar*, nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır, (Beirut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Salât", 8 (No. 447), "Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer", 56 (No. 2812), Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-Muhtasar bi nakli'l-Adl ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, (Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1435/2014), "Fiten", 7426, 7428, 7430, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kâhire: 1395/1975), "Menâkıb", 50 (No. 3800).

maktadır (Bilmen, 1971, 161-162). Konunun tarihî açıdan yorumuna gelecek olursak, söz konusu başkaldırının bir tür isyan girişimi olarak kabul edilebileceği ancak bunun sevk edici bazı temel saiklerinin olduğu burada zikredilmelidir. Bu çerçevede Arap örfüne göre Hz. Osman'ın katillerinin soruşturulması, bulunması ve ceza alması amacıyla ailenin kendisinden sonraki en nüfuzlu şahsiyeti olarak Muâviye'nin insiyatif alması, yadırganacak bir tutum değildir. Onun yeni halifeden amcaoğlunun katillerini ısrarlı bir biçimde talep etmesi,⁹ üstelik bu kimselerin Hz. Ali'nin ordusunda yer alıyor olması, savaşın hak-batıl yönündeki değerlendirmesinin tek bir hadis çerçevesinde sonuca vardırılamayacağına ortaya koymaktadır.

İkinci iddiası Muâviye'nin vahiy kâtibi olmadığıdır. Mekke'nin fethi akabinde Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında Muâviye'nin yer aldığı kesindir. Ancak bu kâtipliğin mahiyeti hakkında muhtelif rivayetler bulunmaktadır.¹⁰ Bu rivayetleri değerlendiren Aycan, Muâviye'yi vahiy kâtibi olarak zikreden rivayetlerin var olduğunu ancak onun Âyetü'l-kürsî dışında vahyi yazdığına dair bir rivayetin mevcut olmadığını aktarır. Akabinde Âyetü'l-kürsî'nin de hicretin ilk yıllarında nâzil olduğu dikkate alındığında Muâviye'nin o tarihte henüz Müslüman olmadığı bilindiğinden ilgili âyeti vahiy kâtibi olarak yazdığına dair rivayetin asılsız olduğu sonucuna varır. Bununla birlikte Muâviye'nin Mekke'nin fethinden sonra birkaç defa Hz. Peygamber'in kâtipliğini yaptığını da ifade eder (Aycan, 2014, 48-49). Şen ve Demircan, Aycan'ın görüşünü destekler (Şen, 2011, 199-200; Demircan, 2014, 49-50). Azimli, Muâvi-

⁹ Muhafazakâr bir tutumla Muâviye'ye yaklaşırsa da temel tarihî değerlendirmeleriyle önemli bir eserin müellifi olan Hanbelî âlim Ferrâ da burada benzer unsurları vurgulamaktadır. O, Muâviye'nin fisk ve zulümle anılamayacağını, hatta bunun caiz olmadığını, Muâviye'nin hareketinin bir içtihad olarak değerlendirilmesi gerektiğini kaydetmektedir. Bk. Muhammed b. el-Hüseyn b. Halef b. Ahmed el-Ferrâ, *Tenzihü hâli'l-mü'minîn Muâviye b. Ebî Süfyan*, thk. Ebû Abdullah el-Eserî (Riyad: Mektebetü'r-Reşid, 1422/2001), 83-84. Ayrıca Ferrâ'nın eseri üzerine geniş bir değerlendirme için bk. İsa Koç, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın Tenzihü Muâviye'si Bağlamında Hanbelî Geleneğin Muâviye'ye Bakışı", *Eskiyeni* 48 (Mart 2023), 94-114.

¹⁰ Örneğin Taberî, vahiy dışındaki şeyleri yazdığını belirtmektedir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut ts., 6/179. Zehebî ise sadece vahiy kâtipliği yaptığını aktarır. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985, 3/123.

ye'nin vahiy kâtipliğini hakikatten uzak, Sünnî dünyanın Muâviye'yi aşırı yeren Şiîlere verdiği bir tepki olarak değerlendirir (Azimli, 2016, 100-102). Sarıçam ise konumu itibarıyla onun vahiy kâtibi olma ihtimalinin daha yüksek olduğu kanaatinde (Sarıçam, 2015, 219-221). Görüldüğü gibi farklı araştırmacılar da bu konuda ihtilaf etmektedir.

Üçüncüsü, Muâviye'nin sahâbî sayılamayacağı iddiasıdır. Sahâbî sayısını doğrudan etkileyebilecek şekilde kavramın farklı tanımlarının yapıldığı bilinmektedir. Hz. Peygamber'i sadece bir kez görmenin yettiğini belirtenler olduğu gibi ondan hadis nakletme, reşid olarak onunla vakit geçirme ve İslâm üzerine ölme gibi farklı koşullarla bu tanımın kapsamını değiştirenler de mevcuttur (Efendioğlu, 2008, 35/491-500). Muâviye'nin sahâbî olarak görülmemesi, tarihî açıdan yazıdaki en ağır iddialar arasında yer almaktadır. Ancak yazarın onun sahâbî olmadığına dair delillendirmesi, son derece zannîdir. O, Hz. Peygamber'i gözle gören kimselerin sahâbî olacağı kabulünden hareketle Muâviye'nin onu tam olarak göremediğini iddia etmiş, bu iddiasını da A'râf sûresi 198. âyette geçen "Sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler." ifadesiyle savunmuştur. Ancak âyetin bu gibi bir mazmun içermediği bilinmektedir.¹¹ Yazar, Muâviye'nin sahâbî olmadığına dair tarihî bir argüman sunmamaktadır. Anlaşılan o ki bu tutum, bilinçli bir tercihtir. Zira o, konuyu daha sorgulanamaz bir yere, âyetin manevî teviline götürerek tarihî açıdan zayıf olduğu bir alanda argüman kazanmak istemiş olmalıdır.

Dördüncüsü, Muâviye'nin İslâm'ı şahsî menfaati gereği kabul etmek zorunda kalmasıdır. Esasen onun Mekke fethinde Müslüman olduğu bilinmektedir. Ancak onun mecburî olarak ve menfaat saikiyle Müslüman olduğunu söylemek için gerekli maddî-tarihî materyal yeterli değildir. Muâviye'nin İslâm'ı kabul etmesiyle ilgili kaynaklarda ilki Umretü'l-kazâ (7/629) esnasında, diğeri Mekke'nin fethiyle (8/630) birlikte olmak üzere iki farklı zamana işaret eden rivayetler bulunmaktadır (İbn Abdülber en-Nemerî, 1969, 3/1416; Zehebî, 1985, 3/120). Mekke'nin fethinden önce İslâm'ı kabul ettiğine dair rivayetler, dayanaktan yoksun olup onun zoraki Müslüman olmadığını belirtmeye yönelik olsa gerektir. Onun ailesiyle birlikte Mekke'nin fethi sırasın-

¹¹ Âyetin tefsiri için bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022, 3/208-221.

da Müslüman olmasının olay örgüsüne daha uygun düştüğünü belirtmek gerekir. Aycan, onun Mekke'nin fethiyle birlikte İslâm'ı kabul etmesini muhalifleri tarafından siyasî menfaat sağlamak amacıyla kullanılmasını doğru bulmaz (Aycan, 2014, 33-35). Mekke'nin fethi akabinde Hz. Peygamber'in bağışlamasıyla Müslüman olan Kureyşlileri ifade eden tulekâ, müellefe-i kulûb arasında yer alır. Onların faziletleri bakımından ensar ve muhacirden daha aşağı bir konumda oldukları kabul edilmektedir. Özellikle Ümeyyeoğullarını tahkir etmek için kullanılan tulekâ, onların uzun süre İslâm'a düşmanlık etmelerini hatırlatan siyasî bir eleştiri olarak kullanılmıştır (Azimli, 2005, 99-100; Sandıkçı, 2012, 41/361-362).

Beşincisi, Hz. Peygamber'in "Allah onu doyurmasın." (Müslim, 6720) şeklinde bedduasını almasıdır. Bu ifadeyi içeren rivayet, Tayâlisî (ö. 204/819) (Tayalisî, 1999, 4/64), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) (Ahmed b. Hanbel, 2001, 4/50, 4/397), Müslim (ö. 261/875) (Müslim, 2014, 96) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) (Beyhakî, 1405, 6/424-243) eserlerinde Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687) gelmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Hz. Peygamber'in Muâviye için söylediği aktarılan "Allah karnını doyurmasın" ifadesinin yer almadığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in bu duasının kabul olduğu değerlendirilmesinde bulunan Beyhakî'nin *Delâil'ün-Nübüvve'* de Abdullah b. Abbâs'ın Muâviye'nin Hz. Peygamber'in bu çağrısına icabet etmemesinin ardından hiçbir zaman doyamadığına dair ilave bir sözünü aktardığı görülmektedir. Tarihçi Belâzürî (ö. 279/892-93), bahsi geçen beddua ifadesinin Muâviye'ye iki farklı zamanda iki farklı kişi tarafından söylendiğini naklederek bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını bildirmektedir (Belâzürî, 1996, 5/64). Bu sözün beddua niteliği taşımadığını benimseyenlerden *Sahîh-i Müslim* şârihi Nevevî (ö. 676/1277), tepki mahiyetinde söylenmiş olmasının daha makul olduğu kanaatindedir (Nevevî, 1972, 16/152). İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise Muâviye'nin dünya nimetlerinden bolca yararlanmasını sağlayan bu sözün onun ahirette de tezkiyesine vesile olacağını bir başka rivayete dayandırarak izah etmektedir (İbn Kesîr, 1986, 11/401-402). Daha farklı ve ilginç bir değerlendirmede bulunan 15. asır tarihçisi Ebû Zer el-Halebî (ö. 884/1480), bu ifadenin Muâviye'nin hazımsızlığını gidermesi için Hz. Peygamber tarafından yapılan bir dua olarak telakki etmektedir (Ebû Zer el-Halebî, 1417, 1/123). Hz. Peygamber'de bir kızgınlık meydana getirmekten ziyade daha çok latife yollu

kurulduğu şekilde anlaşılması gerektiğini düşünen Bilmen, bu sözü daha çok bir dua olarak değerlendirmektedir (Bilmen, 1971, 156-157).

Bazı modern araştırmacılar ele alınan ifadenin Hz. Peygamber'e ait olmayacağı görüşüne meyillidirler. Nitekim Ünlü, Abdullah b. Abbâs'ın böyle bir nakilde bulunmasını Muâviye'ye muhalif olmasından kaynaklandığı şeklinde açıklar (Ünlü, 2016, 155-156). Yılmaz ise isnadı yönünden sıhhatinde sorun olmayan bu rivayetin metin tenkidine tâbi tutulması gerektiğini savunur. Ona göre Hz. Peygamber'in geç kalan Muâviye'ye beddua nitelikli bir ifadeyle bulunması öncelikle sünnetine aykırıdır. Aynı şekilde Mekke'nin fetihle henüz Müslüman olmuş bir genç olan Muâviye'ye yapıldığı iddia edilen bu bedduanın onun muhalifleri tarafından uydurulduğu kanaatindedir (Yılmaz, 2020, 104-105).

Yeşilzâde, 18 Aralık 1947'deki iki yazısında birkaç hadis ileri sürerek Muâviye'ye dair tartışmada üstünlük elde etmeye çalışmaktadır. Burada öne sürdüğü dört iddiadan ilki, "Benden sonra hilafet otuz senedir. Ondan sonra yıkıcı sultanlar hüküm sürecektir." rivayetine dayanarak Muâviye'nin kötü uygulamalarının Hz. Peygamber tarafından haber verilmesidir (Ahmed b. Hanbel, 2001, 36/256; Tirmizî, 1992, 48). Yeşilzâde, bu hadisi gündeme getirecek esasen Muâviye'nin meşrû bir halife değil, bir saltanat sahibi olduğunu iddia etmektedir. Yazar, hadisi naklederken burada farklı bir eklemede bulunmaktadır. Dipnotta belirtilen muteber hadis kaynaklarında hadis içerisinde 'mülken adûden' (*ısrıcı/zalim saltanat*) ibaresi yer almamasına rağmen onun mevsukiyeti daha az sağlam olan ve hadisin muhteviyatında bu tabirin yer aldığı versiyonlarını tercih ettiği görülmektedir. Bu durum, yazarın bilinçli bir tercihte bulunduğunu göstermesi açısından manidardır. Daha açık bir ifadeyle yazar, hadisin bu formunu bilerek kullanmaktadır. Abdülâziz b. Ahmed b. Hâmid'in kayıtları kâmil hilâfetin otuz yıl sürdüğü yönündedir. Bunun yanında o, Muâviye'nin ilim, verâ ve adalet gibi cihetlerde diğer halifelerden daha aşağı bir seviyede yer aldığını kabul etmektedir (Abdülâziz b. Ahmed b. Hâmid, 2010, 200). Onun konuyu temelde dinî yönüyle ele aldığı söylenebilir. Diğer yandan Bilmen'e göre kelimenin 'ısrıcı it' anlamı çok açık değildir ve esasen 'adûd' kelimesiyle anlatılmak istenen de tam olarak anlaşılmamaktadır. Öyleyse onun çıkarımına göre söz konusu hadiste Muâviye'ye açıktan bir işaret bulunmamaktadır. Diğer bir yorumuna göre ise hilâfet tam olarak,

kâmil bir sûrette otuz senedir. Akabindeki süreç ise fitne ve kargaşaların başladığı saltanat dönemini içermektedir (Bilmen, 1971, 82-88). Bu çerçevede anlaşılan hadiste bir aşâğılamadan ziyade daha çok bir tür tanımlama, durum tespiti söz konusudur.

Söz konusu rivayet, tarih, hadis ve İslâm hukuku araştırmacıları tarafından farklı açılardan incelenmiştir. Bu rivayetin Hulefâ-yi Râşidîn devri iktidarlarını hilâfet olarak meşrulaştırma aracı şeklinde değerlendiren Demircan, buradan hareketle Muâviye'nin, meşru halife olan Hz. Ali'ye karşı savaştığına dair ulemânın görüşlerini nakleder. Hilafeti, ısırıcı bir saltanata dönüştüren Muâviye'nin kurucusu olduğu Emevî devleti döneminde yaşanan olayların tarihî perspektiften ziyade mezhebî yaklaşımla ele alınmasını eleştirir (Demircan, 2005, 131-133). Bazı âlimler tarafından hilafetten sonraki süreçte ortaya çıkan Muâviye'nin iktidarını meşrulaştırma aracı olarak bu rivayetin kullanıldığını aktaran Azimli, bu rivayetle ilgili iki kanaate sahiptir: Bunlardan birincisi sahâbînin isabetsiz siyasî kararlarının kader icabınca gerçekleştiğini ispatlamak için uydurulmuş olabileceği yönündedir. İkincisi Muâviye döneminde yaşanan baskı ve zulmü ispatlamak için Hz. Ali taraftarlarınca gündeme getirilmiş olabileceğidir (Azimli, 2005, 134-136).

Hilafetin otuz yıl süreceğine dair nakillerin Hz. Peygamber'e aidiyetini hem senedi hem de metni açısından ele aldığı makalesinde Keleş, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelede sahâbînin bu rivayeti Muâviye'ye karşı açıkça kullanabilecekleri bir delil olarak görür ve hem Hz. Ali'nin hem de sahâbînin böyle bir kullanımda bulduklarına dair herhangi bir kaydın olmadığından hareketle ilgili rivayetin muhalif dürtülerle sonradan ihdas edildiği kanaatini taşır (Keleş, 2006, 47, 52-53). Böyle önemli bir konuyu Hz. Peygamber'den sadece bir sahâbînin rivayet etmesinin ilginç olduğunu vurgulayan Canikli, ilgili rivayetle saltanatın ve dolayısıyla Muâviye'nin devlet başkanlığının meşrulaştırılmasına yönelik değerlendirmeleri eleştirir. Ne âyetlerde ne de hadislerde bir yönetim modeli sunulduğunu ekler (Canikli, 2006, 268-285). Seyyit Bey'in hilafete dair görüşlerini değerlendiren Sofuoğlu, onun bu rivayeti sıhhat bakımından kuvvetli bulduğunu ve ısırıcı saltanatı zâlim saltanat olarak anladığını aktarır. O, bu rivayetin Hz. Ali taraftarları tarafından siyaseten toplumsal destek sağlamak amacıyla Emevî devletinin meşrû olmadığını ortaya koymak için uydurulduğu kanısındadır (Sofuoğlu, 1999, 112-114).

Dördüncü yazısındaki diğer bir iddiası ise Muâviye'nin cehennemde olduğuna dair hadistir.¹² İbn Hacer, eserine aldığı bu hadisin açık bir şekilde mevzu olduğunu (*zâhirü'l-vad'*) ve Râfizî kaynaklı bir uydurma olarak kaydetmektedir. Diğer bir hadis ise Hz. Peygamber'in, Ebû Süfyân ailesinin kendisine dost olmadığını ifade etmesidir.¹³ Ancak hadis kaynaklarında bu şekilde bir rivayet bulunmamaktadır. Aksine söz konusu hadisin -içerisinde Ebû Süfyân veya Muâviye ibaresinin olmadığı- ibare açısından benzerleri bulunmaktadır. Lakin bu rivayetler mana itibariyle yazarın kastını taşımamaktadır. Bu duruma Bilmen de dikkat çekmektedir (Bilmen, 1971, 200-204). Siyasî çekişmelerin yanı sıra iyiliğe yönlendirme kötülükten sakındırma gibi amaçlarla birtakım rivayetlerin uydurulduğunu ifade eden Aycan, Muâviye'nin cehennemlik olduğuna dair rivayetin yanı sıra cennet ehli arasında yer aldığına dair rivayetin de bulunduğunu belirtmektedir (Aycan, 2014, 42-43). Aycan'ın görüşünü destekler mahiyette Yılmaz da onun cennetlik ya da cehennemlik olduğuna dair bu tür rivayetlerin Hz. Ali ile Muâviye'den hangisinin daha faziletli olduğunu göstermek amacıyla taraftarları tarafından uydurulmuş olduğunu düşünmektedir (Yılmaz, 2020, 111-113).

Üçüncü iddiası, Muâviye'nin Ehl-i Beyt düşmanı olduğudur. Yazar, Hz. Ali'yi sadece müminlerin sevip ona ancak münafık kimselerin öfkeleneyeceğini ihtiva eden hadisi naklederek Muâviye'nin Ehl-i Beyt karşıtlığının yanı sıra

¹² Yazar bu rivayeti, Türkçe transkribe ederek şu şekilde kaydetmektedir: "Muâviyete fi tabutin min narin yevmelkiyameti". Bu çerçevede söz konusu hadisin "Muâviye, mahşer günü ateşten bir tabut içerisindedir" şeklinde tercüme edilmesi mümkündür. Ancak hadisin tespit edebildiğimiz orijinal versiyonu ise şu şekilde tercüme edilebilir: "Şüphesiz ki Muâviye, mahşer günü en aşağı tabakada yer alan ateşten bir tabut içerisindedir. [O tabuttayken] şu şekilde bağırır durur: Ya Hannân Ya Mennân! Ve ona şu şekilde cevap verilir: Öncesinde isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun, işte şimdi [azaba uğradın]". Hadisin metni için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisâni'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 490.

¹³ Yazar bu rivayeti, "Elâ inne âle Ebi Süfyane Leysuli Veliyyen" şeklinde büyük harflerle transkribe etmiştir. Bu sözün tercümesi şu şekilde yapılabilir: "Şüphesiz ki Ebû Süfyân ailesi bana dost değildir." Hadis kaynaklarında bu şekilde bir kayıt bulunamamıştır. Ancak bunun ibare olarak benzeri kayıtlar vardır. İlgili rivayetler için bk. Buhârî, "Edeb", 78 (No. 5990), Müslim, "İman", 439.

zımnen mümin olmadığını iddia eder.¹⁴ Bu konuda naklettiği bir diğer hadis, Hz. Ali'yle savaşılan kimsenin, yani Muâviye'nin bir emîr olarak öldürülmesi gerektiği kanaatini taşıdığını göstermektedir.¹⁵ Ancak temel hadis metinlerinde bu kayıta bir hadisle karşılaşılmamıştır.

Esasında Muâviye halife olunca Hâricîler ve Hz. Ali taraftarları olmak üzere Cahiliye döneminden beri bilinen Emevî-Haşimî rekabeti, Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve Hz. Ali'nin halife olmasıyla yeniden gündeme gelmiştir. Sıfîn savaşı ve akabinde yaşananlar, bu rekabete yeni bir boyut kazandırmıştır. Muâviye'nin iktidarı ele geçirmek amacıyla Hz. Ali ve taraftarlarını yıpratmak için farklı stratejiler geliştirdiği de söylenmelidir. Bunlar arasında Hz. Ali ve taraftarlarına yönelik hakaret politikası da yer almaktadır. Hz. Hasan'ın sulh anlaşmasında Hz. Ali'nin lanetlenmemesini istemesinden hareketle (Kapar, 1997, 67-80; Söylemez, 2001, 456-468) bu politikanın Muâviye'nin halife olmadan önce başladığı anlaşılmaktadır. Ancak özellikle Muâviye döneminde yoğunlaşan ve onun yanlış uygulamaları arasında değerlendirilen bu uygulama, sadece toplumsal baskı olarak kalmamış, Hz. Ali taraftarlarının öldürülmesine kadar gitmiştir (Varol, 2006, 83-108). Bununla birlikte Hz. Hasan'ın ölümüne dair aralarında Muaviye tarafından zehirlendiğinin de bulunduğu muhtelif rivayetleri şüpheli bulan araştırmacılar da bulunmaktadır (Kılıç, 2015, 1-15). Dolayısıyla yaşanan siyasî ihtilaflar ve mücadeleler, Hz. Ali'nin faziletine dair birtakım rivayetlerin bağlamından kopartılmak suretiyle kullanılması ve yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶

¹⁴ Yazar bu rivayeti, "Ya Ali Lâ Yühîbbüke İllâ Mü'minün Velâ Yübgıduke İllâ Münafıkun" şeklinde transkribe etmiştir. Hadisin orijinal versiyonundan tercümesi şu şekildedir: "Onu müminden başkası sevmez, ona münafıktan başkası da öfkelenmez". Hadis için bk. Tirmizî, "Menâkıb", 21-22 (No. 3736), Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü's-Suğrâ*, (Kahire: Dârü't-Tesil, 1433/2012), "Kitâbü'l-İmân ve şerâih", 19 (No. 5062), Ahmed b. Hanbel, 2/136, (No. 731), 2/316, (No. 1062).

¹⁵ Yazarın söz konusu rivayeti "Men Katele Aliyyen Alel Hilâfeti Faktülühü Kâinen Ma Kâne" şeklinde transkribe ettiği görülmektedir. Hadis olarak nakledilen ancak aslı bulunmayan bu sözün tercümesi şu şekilde yapılabilir: "Hilâfeti esnasında Ali'yle savaşılan kişiyi -her kim olursa olsun- öldürün!"

¹⁶ Bu konuda başka rivayetler için bk. Mahmut Demir, "Sahabe Ehl-i Beyt" Ekseninde Şii-Sünni İhtilafının Hadis Rivayetinde Yansımaları", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2011, 3/105-107.

Dördüncü iddia, Ebû Süfyân ailesinin Hz. Peygamber'e dost olmadığını gerekçe göstererek Muâviye'nin öldürülmesi gerektiğidir. Yeşil, iddiasını bir hadise dayandırmaktadır. Ancak daha önce geçtiği gibi rivayetin orjinalinde Ebû Süfyân ailesi olmadığı halde yorumlamak suretiyle iddiasını ileri sürmektedir (Buhârî, 2001, 78; Müslim, 2014, 439). Bununla birlikte araştırmacıların farklı hadis rivayetlerinde gösterdikleri gibi Yeşil'in rivayetindeki yorumunun isabetli olmadığı söylenmelidir (Aycan, 2014, 42-45, Azimli, 2005, 105-107). Buradan hareketle Yeşil'in kaynaklardaki rivayetleri kullanımında titiz olmadığını da belirtmek gerekir.

Muâviye tartışmalarında Yeşilzâde'ye ait beşinci ve Yeşil'e ait altıncı yazıda, daha önce değerlendirilmesi yapılan Muâviye'nin zâlim', 'bâğî' ve 'katil' olduğu ileri sürülmektedir. Yeşilzâde'ye ait yedinci yazıda ise, Muâviye'yi övmek, Cumhuriyet karşıtlığı olarak değerlendirilmektedir. Açıkça söylenirse de burada Muâviye'nin saltanat uygulaması bu söyleme temel teşkil ediyor olmalıdır.

Sonuç

Muâviye'nin tarihî şahsiyeti üzerinde uzun tartışmaların oluşturduğu geniş çaplı bir literatür mevcuttur. Son yüz yıllık süreçte zaman zaman gerilimi yüksek seviyede olmakla birlikte bu tartışmaların kitap, makale, gazete ve dergi yazıları üzerinden devam ettiği görülmektedir. 1940'lı yıllarda Şemseddin Yeşil'in hocası Yeşilzâde Mehmed Sâlih'in aktörlüğünde ise hararetin arttığı tespit edilmiştir. *Hakikat Yolu* dergisinin ilk sayılarının çıktığı 1947 yılıyla birlikte Muâviye aleyhindeki Yeşil ve hocası Yeşilzâde'nin yazıları, başka isimlerin de bu tartışmalara katılmasını sağlamıştır. Bu minvaldeki tartışmalara dair son yazının 1950 yılında çıktığı anlaşılmaktadır. Ele alınan süreçteki tartışmaların özelde *Hakikat Yolu* ile *Ehl-i Sünnet* dergileri arasında geçtiği tespit edilmekle birlikte toplamda on derginin bulunduğu geniş katılımlı bir tartışmanın varlığından söz edilmelidir. Muâviye algısı, gerilim düzeyinin yüksek ancak ilmî seviyesinin düşük olduğu bir zeminde gerçekleşmiştir. Esasın da *Hakikat Yolu* dergisinde Yeşilzâde ve Yeşil'in Muâviye'ye dair iddialarının pek çoğu klasik İslam tarihi kaynaklarının çoğunda yer almaktadır. Hatta süreç içerisinde Muâviye'yi bu ithamlara karşı savunan müstakil bir literatürün de ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla *Hakikat Yolu* dergisi merkezli

Muâviye tartışmalarında, Muâviye karşıtlarının yahut savunucularının yeni bir şey söylemekten uzak olduklarını da belirtmek gerekir.

Hakikat Yolu dergisinde Yeşilzâde ve Yeşil, söz konusu tartışmalara yer veren yedi yazıda Muâviye'ye ve onu savunanlara bazıları ağır bir dille olmakla birlikte yoğun eleştiriler getirmiştir. Bu yazılarda babası, annesi ve oğlunun yaptıkları gibi İslâm tarihinde fitnelere sebebiyet veren uygulamalarıyla Muâviye'nin cennete giremeyeceği, zorla İslâm'ı kabul ettiği, vahiy kâtibi olmadığı, Hz. Ali'ye uzun yıllar sövdürttüğü, Ehl-i Beyt'i sevmek farz olmasına rağmen Ehl-i Beyt düşmanı olduğunu, İslâm'a aykırı olmasına rağmen hilafeti saltanata dönüştürdüğü, kâtil, zâlim ve fâsık bir yönetici olduğu, Hz. Peygamber'in kayınbiraderi olmasıyla günahlardan berî olmadığı, Hz. Peygamber'in bedduasına uğradığı ve sahâbî sayılamayacağı hususları Yeşilzâde ve Yeşil'in temel argümanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan incelemeler, söz konusu betimlemelerin tarihî bir sorgulamayla varılan sonuçtan ziyade, muhataplara argüman üretmek amacıyla her türlü materyalin kullanıldığı görüntüsünü çizmektedir. *Hakikat Yolu* dergisinde çıkan yazılar, bir metodolojiden uzak olmakla birlikte daha ilginç olan, doğrudan tarihî bir meselede kroniklere başvurulmaması, rivayetlerin ayrıntılı tetkik ve incelemeye tâbi tutulmadan kullanılmasıdır. Yeşilzâde ve Yeşil'in beş, altı ve yedinci yazıdan sonra konuyu siyasî arenaya çekerek muhaliflerine üstün gelmeye çalıştıkları, hususen yönetim biçimine atıf yaparak buradan zımnem güç alma çabasında oldukları ifade edilmelidir.

Netice itibariyle sonuç sadedinde şu maddeler kaydedilmelidir:

1. Doğrudan tarihî bir şahsiyet olan Muâviye'nin bu yönü, nedense tarih kaynaklarına herhangi bir başvuru ihtiyacı duymaksızın, çoğunlukla hadis metinleri özelinde tartışılmıştır. Bu durum Hz. Peygamber'in otoritesinin müellifler nezdindeki belirleyiciliğini tayin etmesi açısından anlamlıdır.
2. Kullanılan hadislerin azımsanamayacak bir kısmı, genel itibariyle zayıf ve mevzu bir nitelik arz etmektedir. Anlaşılan, serdedilen argümanın tartışan tarafların haklılığını/haksızlığını desteklemesi yeterli görülmüş, sıhhat değeri çok önemsenmemiştir.
3. Bir tür korkutucu, tehdit edici hadisler kullanmak yönünde eğilim varlığı görülmektedir. Onlar, bununla muhataplarını zımnem tehdit etmeyi düşünmüş olmalıdırlar.
4. Mevcut dönemde işleyen câri hukuka

atıfta bulunarak muhataplarına yönelik cezalandırıcı bir işlem başlatılmasına uğraş vermişlerdir. 5. Siyasal anlamda sınıflandırıcı ve devlete şikâyet edici bir yöntem tercih edildiği fark edilmektedir. 6. Yazılardan bazılarında mizah ve hakaret yoluyla aşağılama sadedinde bir yöntem tercih edilmiştir. 7. Yeşilzâde ve Yeşil'in iddiaları, kısmen haklılık payı içeren ancak tarihî metodoloji nosyonundan genel itibarıyla yoksun bir görüntüdedir. 8. Tarihen sabitesi kesin olmayan temel bazı iddialarda buldukları ve bunları çeşitli gerekçelerle savundukları tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Abdülâziz b. Ahmed b. Hâmid. *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafası*. çev. Necmi Sarı. İstanbul: Ümmülkura Yayınevi, 2010.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akfırat, Osman. "İlme, Ulemaya Açık Mektub'a Cevap", *Doğru Yol*, 2/42-54 (7 Mayıs 1948-23 Temmuz 1948).
- Akkul, Abdülhalim. "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye ashabı Resullullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/26 (26 Aralık 1947), 1, 4.
- Akkul, Abdülhalim. "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye Ashabı Resullullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/22 (28 Kasım 1947), 1,4.
- Akkul, Abdülhalim. "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye ashabı Resullullahtandır)", *Ehli Sünnet*, 1/24 (12 Aralık 1947), 1.
- Akkul, Abdülhalim. "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye ashabı Resullullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/25 (19 Aralık 1947), 1, 4.
- Akkul, Abdülhalim. "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye Ashabı Resullullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/23 (5 Aralık 1947), 1-2.
- Akkul, Abdülhalim. "Eshabı Kiram'dan Bir Vak'a", *Ehli Sünnet* 2/49 (1 Aralık 1948), 14.
- Akkul, Abdülhalim. "Fitneye Lüzum Yoktur (Hazreti Muâviye Ashabı Resullullahtandır)", *Ehli Sünnet* 1/21 (1947), 1-2.

- Ander, Musa. "Cürüm Büyük Mesul Kim?", *Ehli Sünnet* 2/42 (15 Ağustos 1948), 9.
- Atasoy, Nurhan. "Hırka-i Saâdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/375.
- Avcı, Casim. *İslam Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Aycan, İrfan. "Câhız ve Emevî Tarihine Mutezili Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (1996), 285-308.
- Aycan, İrfan. "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/230-232.
- Aycan, İrfan. "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1999), 147-173.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihine Giriş (Başlangıçtan IX. Asra Kadar)*. Konya: Öykü Kitabevi, 2005.
- Azimli, Mehmet. *Hasan-Muâviye*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-Eşrâf*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâl-i Sâhibi's-Şeria*. nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1971.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'ü'l-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muhtasar*. nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Canikli, İlyas. "Siyasî Kültürde Saltanata Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 268-285.

- Ceyhan, Semih. "Yeşil, Şemseddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/491-492.
- Demir, Mahmut "Sahabe Ehl-i Beyt" Ekseninde Şii-Sünni İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2011, 3/6, 90-111.
- Demircan, Adnan. "Ali b. Ebî Tâlib'in Siyasî Faaliyetleri Bağlamında Ehl-i Sünnetin Tarih Okuma Biçimi Üzerine", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 115-134.
- Demircan, Adnan. "İbn Teymiyye'ye Göre Yezîd b. Muâviye'nin Durumu", *Harran İlahiyat Dergisi* 2 (1996), 129-147.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muâviye Kavgaı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Doğrul, Ömer Rıza. "İslâm Birliğini ve Türk Birliğini Bozmağa Uğraşan Neşriyata Karşı", *Selâmet* 2/34 (9 Ocak 1948), 6-7.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. nşr. İzzet Ubeyd ed-De'as. Humus: Muhammed Ali es-Seyyid, 1969.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Halef b. Ahmed. *Tenzîhü hâli'l-mü'minîn Muâviye b. Ebî Süfyân*. thk. Ebû Abdullah el-Eserî. Riyad: Mektebetü'r-Reşid, 1422/2001.
- Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât, Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân. *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-redd ale İbni'r-Râvendî el-Mülhid*. thk. Dr. H. S. Nyberg. Beyrut: Mektebetü't-Dâr el-Arabiyye li'l-Kitâb, 1993.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491-500.
- Ertürk, Hatice Nur. "Cahiliye'den İslâm'a Cesaret Timsâli Bir Kadın Portresi: Hind bt. Utbe", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 6 (2019), 47-77.
- Garipoğlu, "Alevi ve Rafizilere cevap", *Büyük Doğu* 3/72 (19 Aralık 1947), 4.

- Gölcük, Şerafettin. "Hayyât, Ebü'l-Hüseyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/103-105.
- Halebî, Ahmed b. İbrahim Ebü Zerr. *Künûzü'z-Zeheb fi Tarih-i Haleb*. Halep: Dârü'l-Kalem, 1417.
- Halife b. Hayyât. *Târihu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Riyad: Dâru Tîbe, 1405/1985.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Yûsuf b. Abdullâh. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, nşr. Ali M. el-Bicâvî, 4 Cilt. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1969.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânü'l-Mîzân*. 9 Cilt. thk. Abdülfettâh Ebü Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *Tathîrü'l-cenân ve'l-lisân 'ani'l-ḥuṭûr ve't-tefevüh bi-selbi Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. nşr. Ebü Abdurrahman el-Mısırî el-Eserî. Tanta: Dârü's-Sekâfe, 1992.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Velîyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime-tü İbn Haldûn*. nşr. Abdüllah Muhammed Derviş. Dımaşk: Dâr Ya'rib, 2004.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. nşr. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm. *Suâlnun fi Muâviyeti'bni Ebî Süfyân*. thk. Selahaddin Münecid. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Cedîd, 1979.
- İğde, Muhyettin. "Bir Şahıs İki Portre: Mutezile ve Hanbelîlere Göre Muâviye b. Ebî Süfyân", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22/2 (2023) , 393-413.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hind bint Utbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/64-65.

- Kapar, M. Ali. "Hz. Hasan'ın Halifelîği ve Hasan-Muâviye Andlaşması", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 67-80.
- Kapar, M. Ali. "Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devretmesi", *Çeşitli Yönle-riyle Hz. Hasan* (2014), İstanbul: Beyan Yayınları, 2014, 33-37.
- Keleş, Ahmet. "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri- "Hilafet Benden Sonra Otuz Senedir" Hadisi Örneği", *İSTEM* 4/7 (2006), 37-54.
- Kılıç, Ünal. "Ebû Süfyan b. Harb'in Hayatı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2 (1998), 464-477.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM* 13/26 (2015), 1-15.
- Kılıç, Ünal. "Yezîd b. Muâviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Un-surlar", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 11/1 (2007), 69-89.
- Koç, İsa. "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın Tenzîhü Muâviye'si Bağlamında Hanbelî Geleneğin Muâviye'ye Bakışı". *Eskiyeni* 48 (Mart 2023), 94-114.
- Lâtifeci, "Odunum.. Odunum da.. Odunum..", *Ehli Sünnet* 2/46 (15 Ekim 1948), 15.
- Musa Carullah, "Şiiliğin Hakiki Çehresi", *Selâmet* 3/67 (10 Eylül 1948), 12.
- Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi 'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Bey-rut: Dâru İhyâi't-Turâs.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-Muhtasar bi nakli'l-Adl ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1435/2014.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü's-Suğrâ*. Kahire: Dârü't-Tesîl, 1433/2012.
- Nevevî, Muhyiddin b. Yahyâ. *el-Minhâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1972. 18 Cilt.
- Oruç, Mehmet. "Bay Şemseddin Yeşile Cevap", *Ehli Sünnet* 1/24 (12 Aralık 1947), 4.
- Özalp, Ömer Hakan. "Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/498-499.

- Özalp, Ömer Hakan. *Hoca, Şeyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.
- Pırlanta, İsmail. "Müşriklerin Hz. Peygamber'e Karşı Takındıkları Tavırlar - Ebû Süfyân Örneği-", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018) 75-102.
- Sandıkçı, Kemal. "Tulekâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/361-362.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Sofuoğlu, M. Cemal. "Seyyit Bey'in Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyyesi Adlı Eserinde Kullandığı Hadislerin Değerlendirilmesi", *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1999), 109-114.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muâviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslâmî Araştırmalar* 14/3-4 (2001), 456-468.
- Söylemez, M. Mahfuz. "İbn Teymiyye ve Emeviler". *İdeolojik Tarih Okumaları*, ed. İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Sünbüllük, Esat Sezai. "Ehl-i Beyti Sevmiyenlerin İmanı Tam Değildir...", *Hakka Doğru* 6/151 (19 Ocak 1950), 3.
- Şen, Ziya. "Vahiy Katipliği Müessesesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 185-210.
- Şeref, Salih. "Nefretle Karşılanan Bir Yazı", *Doğan Güneş*, 7 (Ekim 1947), 109.
- Şulul, Kasım. "İbn Haldûn'a Göre (732-808/1332-1406) Hilafetin Saltanata Dönüşmesinin Anlamı", *Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslâm Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Kasım Şulul vd. (Şanlıurfa: 2016), 619-633.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 6 Cilt. Beyrut ts., 6/179.
- Taftâzânî, Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-aķâid*. nşr. Abdüsselam b. Abdulhâdî Şennâr. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2007.

- Tayalisî, Ebû Dâvûd, Süleyman b. Davud. *el-Müsned*. nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Timür, İhsan. “Cumhuriyet Devri Türkiye’sinde Muâviye b. Ebî Süfyan Etrafındaki Tartışmalar”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 15/1 (2022), 43-99.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992. Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: 1395/1975.
- Ünal, Sabit. “Vergiler Zekat Sayılır mı?”, *Sebîlürreşâd* 1/2 (Mayıs 1948), 26.
- Ünlü, Yaşar. “Sahâbenin Hadis Rivâyetine Etki Eden Unsurlar -Bir Giriş Denemesi-”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sabâbe-II -Sahâbe ve Rivâyet İlimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 153-166.
- Varol, M. Bahaüddin. “Emevîler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM* 4/8 (2006), 83-108.
- Yaşaroğlu, Hasan. “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyan ve Hz. Osman’ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, *Turkish Studies* 8/8 (2013), 2213-2224.
- Yazarı Bilinmiyor, “Hadis”, *Ehli Sünnet* 3/55 (1 Mart 1949), 5.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Yeşil, Şemseddin. “Ayıptır Günahdır; İslama Leke Sürmeyiniz Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmayınız”, *Hakikat Yolu* 43 (11 Aralık 1947), 2-3.
- Yeşil, Şemseddin. “Gafil Yaygarası Para Etmez İlmi Cevap Lazım”, *Hakikat Yolu* 42 (4 Aralık 1947), 2-4.
- Yeşil, Şemseddin. “Ruhulbeyan Tefsiri Şerifinin Birinci Cildinde ve Mecmua-i Abdulgafur ile Cevahiri Mülteka’da Yazı Olan Hikayeyi Hikaye”, *Hakikat Yolu* 41 (27 Kasım 1947), 3.
- Yeşil, Şemseddin. “Tevzirata, İftiralara Cevap”, *Hakikat Yolu* 45 (25 Aralık 1947), 6.

- Yeşilzâde, Mehmed Sâlih Efendi, *Hazret-i İmam Ali aleyhisselam ve Düşmanları*, İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası, 1947.
- Yeşilzâde, Mehmed Sâlih Efendi, *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup*, İstanbul: Telli Matbaası, 1947.
- Yeşilzâde, Mehmed Sâlih Efendi. "Sofuları Kışkırtmak İçin Zapsu Hocanın Ehli Sünnet Mecmuasında Açtığı Muâviye Dedikodusunu Kapatan Son Söz Son Cevabımız", *Hakikat Yolu* 44 (18 Aralık 1947), 2-3.
- Yeşilzâde, Mehmed Sâlih Efendi. "Sorduğumuz Suallere Cevap Veremeyip de Muğalata İle Hikaye Anlatan Şam Valisi Muâviye'nin Zavallı Müdafilerine Biçare Avukatlarına Son Bir Cevap Daha", *Hakikat Yolu* 44 (18 Aralık 1947), 5-6, 8.
- Yeşilzâde, Muhammed Salih. "Mürteci Kara Kuvvetlere Iskatçılık Delallığı Yapmak Zelil Saltanatçı Sahte Hilafetçi Güruhuna", *Hakikat Yolu* 54 (26 Şubat 1948), 2-3.
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/18 (2020), 111-113.
- Yılmaz, Saim. "Veliaht", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/28-30.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/90.
- Yiğit, İsmail. "Sıffin Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108-109.
- Yörükân, Yusuf Ziya. "İlme, Ulemaya Açık Mektup", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 2/88 (Aralık 1947), 2-6.
- Zapsu, Abdurrahim. "Vakıflar Genel Müdürlüğü Sayın Bay Hakkı Kamiş Beşer'e", *Ehli Sünnet* 3/55 (1 Mart 1949), 2.
- Zapsu, Abdurrahim. "Diyanet İşleri Makamile Müftülük Makamını Müşkül Mevkide Bırakmağa Kimsenin Hakkı Yoktur", *Ehli Sünnet* 1/21 (21 Kasım 1947), 1.

Zapsu, Metin. "O Sevabı Kazandırır mıyım?", *Ehli Sünnet* 3/51 (1 Ocak 1949), 6.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985.